

MAREK JEDLIŃSKI*

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Polska)

ORCID: 0000-0002-9823-7254

Geneza i radykalizacja rosyjskiego tradycjonalizmu kulturowego (stan po rozpadzie ZSRR)

The genesis and radicalism of Russian cultural traditionalism after the dissolution of the Soviet Union. The article discusses the genesis and radicalization of Russian cultural traditionalism after the dissolution of the Soviet Union in the perspective of the problem of human freedom. The meaning of the word “tradition” is build upon the totality of impact on someone’s life on every level (even intimacy: sexuality, gender identity, women’s dignity). According to the author, the modern cultural traditionalism was created during the time of the Bolshevik government. After a short period of emancipation policy Bolsheviks restored the taboo and began persecution of people with different views. Contemporary Russian cultural traditionalism is responsible for the reluctance towards the West.

Keywords: Soviet Union, cultural traditionalism, tradition, communism, freedom

Napisanie artykułu traktującego o pogłębiających się w danej kulturze tendencjach tradycjonalistycznych wydaje się zadaniem obarczonym ryzykiem brutalnego wkroczenia do sfery intymnej wartości absolutnych. Każda wypowiedź może naruszyć tabu, spotęgować napięcie aksjologiczne i być odbierana *ad personam*. Już sam dobór przykładów czy cytowanej literatury naukowej podaje w wątpliwość dążenie do ideału niezależnego, zdystansowanego badacza-bezstronnego sędziego. Perspektywa badawcza filozofii kultury daje jednak możliwość prowadzenia wywodu w szerokim

* **Adres do korespondencji:** Wydział Filozoficzny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Szamarzewskiego 89c, 60-568 Poznań. **E-mail:** marjed7@amu.edu.pl.

horyzoncie problemowym. W niniejszym krótkim studium dyskretnie ujawniającym się punktem odniesienia do konceptualizacji rosyjskiego radykalizującego się tradycjonalizmu będzie pozytywnie waloryzowana wolność człowieka ujawniająca się w odważnych aktach decyzyjnych (jako uobecnienie się siły rozumu i woli). Wolność rozumiana indywidualistycznie, a nawet anarchistycznie (evolianańska wizja jednostki absolutnej¹), będąca warunkiem ludzkiej kreatywności². Tradycja tymczasem w tym ujęciu jawi się jako źródło nakazów i zakazów krępujących wolność podmiotu.

W tradycyjalnym obrazie świata nadrzędne znaczenie ma myślenie wspólnotowe, w którego ramach wyznacza się granice swój–obcy. Jest ono ufundowane na plemiennym w swej arche-genezie rozumieniu tożsamości ponadindywidualnej, kreśleniu sylwetki obcego czy kreowaniu negatywnych skojarzeń — wyobrażeń nieznanego. Mechanizm ten jest pra-podstawą nowoczesnego nacjonalizmu³. W tym kontekście intrygującym poznawczo paradoksem był rozpad ZSRR: imperium, które przynajmniej w sferze deklaratywnej miało być internacjonalne (czytaj: postępowe, wolne od religijnych partykularyzmów!). Na jego gruzach powstały państwa narodowe o różnym stopniu radykalizmu religijno-nacjonalistycznego. Pozwala to powątpiewać, czy spektakularny rozpad ZSRR był predeterminowany przez dokonywanie się dogłębnej i trwałej zmiany struktury kulturowej — pełnej emancypacji myśli, pragnienia wolności we wszystkich dziedzinach życia. Przejście od jednej epoki historycznej do drugiej może znamionować krótkotrwała bądź iluzoryczna przemiana obrazu świata. W ten sposób można by wyjaśnić rychły koniec popularnej w latach dziewięćdziesiątych wizji okcydentalizacji i liberalizacji Rosji — punktem granicznym, mającym przynieść w przyszłości dalekosiężne konsekwencje w kształtowaniu tradycjonalistycznej retoryki Kremla, był artykuł Władimira Putina *Россия на рубеже тысячелетий* (z 30 grudnia 1999 roku), w którym autor podkreślał wagę tradycyjnych rosyjskich wartości⁴. W trakcie ponaddwudziestoletniego urzędowania Putin przeszedł ewolucję od postkomunisty dystansującego się od spraw wiary („wierzącego w człowieka”⁵), przez pragmatycznego konserwatystę, aż po tradycjonalistycznego, imperialistycznego radykała pokroju Aleksandra Dugina, cynicznie lub z autentycznym przekonaniem dzielącego świat na dwie części: dobra

¹ Por. J. Evola, *Teoria dell' Individuo assoluto*, Roma 1998, s. 35–38, 77–132.

² Odwołuję się do koncepcji wolności-kreatywności Michaela Landmanna. Por. M. Landmann, *Fundamental-Anthropologie*, Bonn 1979, s. 139–141, 158, 166.

³ Problem ten rozwijam w książce napisanej wraz z Krzysztofem Witczakiem: M. Jedliński, K. Witczak, *Obcości. Szkice z filozofii i literatury*, Bydgoszcz 2017, s. 21–126.

⁴ Zob. В.В. Путин, *Россия на рубеже тысячелетий*, „Независимая газета”, 30.12.1999, https://www.ng.ru/politics/1999-12-30/4_millennium.html (dostęp: 19.02.2022). Kilka lat później w programie partii Jedna Rosja deklarowano, że jest to pierwsza w historii Rosji konserwatywna partia rządząca, konserwatyzm zaś stanie się ideologią odpowiednią do zbudowania potężnej Rosji z bezkompromisowym liderem konserwatyzmu: Putinem. Por. *Идеи. Лидеры. Действия: в 3 т.*, Москва 2006.

⁵ Putin stwierdził tak 8 września 2000 roku podczas wywiadu przeprowadzonego przez Larry’ego Kinga. Zob. <https://web.archive.org/web/20130606041924/http://archive.kremlin.ru/text/appers/2000/09/28866.shtml> (dostęp: 20.02.2022).

(Rosja) i zła (Zachód). W przemówieniu z października 2021 roku na posiedzeniu Klubu Wałdajskiego — forum dyskusyjno-propagandowego prokremlowskich tradycjonalistów — Putin wyraźnie spolaryzował świat, roztaczając wizję upadającego Zachodu i kwitnącej dzięki tradycji Rosji⁶. Posiłkował się stylistyką argumentacyjną zaczerpniętą z twórczości filozofów religijnych — między innymi Mikołaja Bierdiajewa i Iwana Iljina (zainicjował organizowanie „warsztatów konserwatywnych” dla administracji prezydenckiej, deputowanych i armii). Narracja obcowania z prawdą, misjonizm, agresja retoryczna, prymitywne, absurdalne konstrukcje intelektualne („nazizm Ukraińców”) nie ograniczyły się do teoretycznego, nieszkodliwego rozprawiania polityków czy zdziwaczałych intelektualistów. Myśl potrafi wprawić w ruch maszynę wojenną.

Przemiany kulturowe, które zaszły na Zachodzie, sprawiły, że nie mógł on i nie chciał powrócić do tradycyjnego sposobu myślenia, z dominującą rolą religii. Rosja tymczasem miała dość duże zaplecze społecznego konserwatyizmu, „anachronicznej tkanki myślenia”, które to zaplecze — jak pokazały dwie dekady XXI wieku — wystarczyło jedynie rozbudować, wzmocnić, rozpalając ideę tradycjonalizmu kulturowego⁷ i polityki imperialnej. Marlene Laurelle tymczasem przekonywała jeszcze w 2013 roku, że Kreml traktuje konserwatyizm instrumentalnie i nie ma na celu ukształtowania nowych postaw — w tym wobec świata zewnętrznego. Wydarzenia roku 2014 i kolejnych lat wystawiły tego typu opinie na poważną próbę⁸. Konserwatyizm zabsolutyzował się i przeobraził docelowo w radykalny tradycjonalizm, którego głównym postulatem jest uobecnienie tego, co minione: nie tylko zatem przywrócenie i dominacja dawnego siermiężnego (antywolnościowego) porządku opartego na tradycji (religii), lecz także zbieranie kawałków dawnego imperium⁹. Aneksja Krymu mająca przygniatające poparcie Rosjan niejako potwierdzała „prawdziwość i słuszność ideową” imperialnego oblicza tradycjonalizmu kulturowego¹⁰. Pokusa ograniczenia wolności podmiotu wzrosła i przeniosła się na politykę prowadzoną wobec innych państw. Jednak zdaniem Dugina Rosja i Rosjanie pod względem kulturowym reprezentują intrygujący przypadek czystego archeomodernizmu: archaicznego (premodernistycznego) sposobu myślenia z „doklejonym” doń nowoczesnym zapleczem technicznym: „Możemy sobie wyobrazić społeczeństwo noszące krawaty, z ogolonymi mordami, samochodami, pralkami, ale nie będzie to społeczeństwo

⁶ Por. В.В. Путин, *Выступление на XVIII сессии Валдайского клуба 21 октября 2021 г.*, Kremlin.ru, 21.10.2021, <http://kremlin.ru/events/president/news/66975> (dostęp: 15.01.2022).

⁷ Definicję tradycjonalizmu kulturowego i różnice w podstawie ideowej tradycjonalizmu oraz konserwatyizmu omawiam szczegółowo w książce: M. Jedliński, *Ku przeszłości! René Guénon, Julius Evola i nurty tradycjonalizmu. Studium z filozofii kultury*, Poznań 2019, s. 53–75.

⁸ Zob. M. Laurelle, *Conservatism as the Kremlin's new toolkit: An ideology at the lowest cost*, „Russian Analytical Digest” 2013, nr 138, s. 2–4.

⁹ Por. Л.Д. Гудков, *Ресурсы путинского «консерватизма»*, Polit.ru, 31.01.2016, <https://polit.ru/article/2016/01/31/conservatism/> (dostęp: 15.02.2022).

¹⁰ Por. *Общественное мнение — 2014*, Левада-Центр, Москва 2015, s. 174–178.

modernizmu”¹¹. Ten ostatni nie może się ukształtować bez podmiotu w rozumieniu kartezjańskim: mającego rozum, wolę i pragnienie wolności. Podmiot ten pojawia się na etapie odczarowywania świata, uwalniania się od tradycji. Archaika tymczasem ufundowana jest na prymacie wspólnoty, „znęcaniu się nad podmiotem”¹²; postmodernizm, dla kontrastu, doprowadził do „rozpasanej” emancypacji podmiotowości. Dugin nie ma wątpliwości: w Rosji nie ukształtował się wolny i rozumny podmiot, więc nie podążyła ona ścieżką kulturową do stadium modernizmu, a tym bardziej postmodernizmu¹³. Co więcej, nie tylko nie przeszła — w przeciwieństwie do Zachodu — żadnego etapu odczarowania świata, ale pod rządami bolszewików doświadczyła jeszcze większego zaczarowania („Rozkwitem archeomodernizmu w Rosji była epoka radziecka”¹⁴), dołączając do krajów trzeciego świata i nieprawosławnego Wschodu¹⁵. W oczach Dugina w epoce putinowskiej dokonał się ostry zwrot ku przeszłości: „Putin idealnie pasuje do modelu archeomodernizmu”; jawi się jako „figura ucieleśnionego urojenia”¹⁶.

Tradycjonalizm jako stadium zradykalizowanego konserwatyzmu¹⁷ należy rozumieć nie tylko jako antyprogresywistyczną doktrynę polityczną, lecz także jako obraz świata, mentalność, całościowy sposób myślenia, który z kolei kształtuje decyzje polityków. Opiera się on na bezkompromisowym pragnieniu uobecnienia tego, co minione. Konstytucję tradycji tworzy temporalność, to temporalny firmament kultury. W tradycji tylko jedna część czasu jest pozytywnie waloryzowana, apolożizowana czy adorowana: przeszłość. Terazniejszość i przyszłość są względem niej jedynie funkcjonalne: służą uobecnianiu tego, co minione. To ostatnie niekoniecznie musi być historycznie ugruntowane: tradycję zwykle tworzy residuum przeszłości (coś zostaje uznane za wartościowe dzięki upływowi czasu) lub to, co jest przeszłości przypisywane (tradycja ujawnia swe konotacje z mitem). Wszystko to, co sprawdzone, potrzebne i pełniące funkcję regulatywną w życiu wspólnoty (i najczęściej przeżywane sakralnie), jest przekazywane kolejnym pokoleniom — jak przekonywał Theodor Adorno — na niskim poziomie refleksyjności¹⁸. Warto jednak wyjaśnić, że tworząc tradycjonalność, nie trzeba się bynajmniej odwoływać do tego, co jest nader odległe czasowo. Żeby wynaleźć bądź ukształtować tradycję wystarczy stworzyć własny mit — nową tradycję ukonstytuowaną na tym, co odtąd w równym stopniu jak autentyczna, stara tradycja obdarzane będzie atrybutem absolutności kosztem wolności podmiotu. Komuniści radzieccy usiłowali kształtować własny język, własne symbole czy rytuały, lecz wnikliwa analiza źródeł historycznych pozwala

¹¹ А.Г. Дугин, *Археомодерн*, Москва 2011, s. 6; por. *ibidem*, s. 87.

¹² Por. *ibidem*, s. 38.

¹³ Zob. *ibidem*, s. 116–117.

¹⁴ *Ibidem*, s. 33.

¹⁵ Zob. *ibidem*, s. 7, 22, 25, 33.

¹⁶ *Ibidem*, s. 37.

¹⁷ Por. R. Corey, *The Reactionary Mind. Conservatism from Edmund Burke to Sarah Palin*, Oxford 2011, s. 41–60.

¹⁸ Por. T.W. Adorno, *On tradition*, „Telos” 1992, nr 94, s. 75–81.

na rozpoznanie licznych sformułowań brzmiących kuriozalnie. Na przykład z programu KPZR z roku 1961 można się dowiedzieć o istnieniu komunistycznych „tradycji postępowych”, „nowych tradycji rewolucyjnych”, „tradycji klasy robotniczej” czy „tradycji socjalistycznych”¹⁹. Natomiast po rozpadzie ZSRR w życiu codziennym wszystko uległo ideologicznemu wymieszaniu: tradycjonalistyczne prawosławie złączyło się z tradycjonalistycznym komunizmem i radziecką nomenklaturą²⁰; dlatego — wyjaśniał Dugin — Rosjanie tworzą dzisiaj „czyste nieporozumienie”²¹.

Obydwa stotalizowane tradycjonalizmy były wrogie wobec broniącego wolności liberalizmu, próbującego zaistnieć w Rosji lat dziewięćdziesiątych, kiedy ona sama — jak stwierdził Dugin — „tworzyła karykaturalną kalkę” europejskich instytucji politycznych²². Zachód jednak lekceważył Rosję, co z czasem jeszcze bardziej sprowokowało wzniesienie tradycjonalnej retoryki obronnej, a później zaczepnej wobec liberałów i „lewicy obyczajowej”. Znany na świecie reżyser i aktor Nikita Michal'kow w manifestie *Право и Правда* z emfazą zapowiadał kres euforii liberalizmu i powrót ducha tradycji (Dugin z kolei pisał, że „demokratyczne odurzenie skończyło się z nadejściem Putina”²³). Michal'kow odnotowywał również paradoks kulturowy: otóż w putinowskiej Rosji wyborcami rewolucyjnej partii komunistycznej są najbardziej twardogłowi prawicowi reakcjoniści²⁴. Radziecki język konfrontacji z Zachodem został zmultiplikowany w symbolice religijnej konfrontacji ze złem liberalnego, upadłego moralnie Zachodu. Wyobrażony makroświat skurczył się myślowo do niewielkich rozmiarów oblężonej twierdzy: jej mieszkańcy mają poczucie wyjątkowości (misji), czują, jakoby byli depozytariuszami prawdy, uważają, że posiadli wiedzę, zdolności bądź mają atrybuty, których brakuje innym — obcym.

Świat wewnątrz tej twierdzy ma zaś strukturę zhierarchizowaną o autorytatywnym porządku i proveniencji nadprzyrodzonej. Jawi się ponadto jako byt stotalizowany, samodefiniujący siebie (niekrytyczny, udzielający wyłącznie odpowiedzi, nietolerujący jednostek zadających trudne pytania), jako siła unifikująca, ekspansywna, mononarracyjna (adorująca swą pewność), z zakreślonymi liniami wyrazistych podziałów. Wreszcie ów świat jawi się jako całość patriarchalna, androcentryczna: eksperyment radziecki był zarządzany głównie przez mężczyzn, a putinizm od wielu lat kreuje obraz silnego, pewnego siebie, aroganckiego, wulgarnego, męskiego przywódcy — ten wizerunek adorowała również część kobiet, na przykład wokalistki grupy Поющие Вместе, śpiewające w rytm mało wyszukanej linii melodycznej „Такого как Путин, полногосил”. W świecie rosyjskiego archeomodernizmu

¹⁹ Zob. *Программа Коммунистической партии Советского Союза*, Moskwa 1961, s. 41–42, 115.

²⁰ Ostatnią tego manifestacją jest chociażby obecność tych symboli w samej „ludowości” nazw Ługańskiej Republiki Ludowej i Donieckiej Republiki Ludowej.

²¹ А.Г. Дугин, *Археомодерн...*, s. 85.

²² Zob. *ibidem*, s. 84.

²³ *Ibidem*, s. 72.

²⁴ Пор. Н.С. Михалков, *Право и Правда. Манифест просвещенного консерватизма*, Moskwa 2017.

— przekonywał Dugin — wszechobecna jest patriarchalna metafora ojca: począwszy od relacji rodzinnych po paternalizm w sferze władzy (tylko formalnie posiłkującej się instytucjami demokratycznymi, w istocie będącej autorytarną/totalitarną)²⁵.

Hierarchizacja i tabuizacja typowe dla świata tradycjonalizmu kulturowego dotykają też życia intymnego. Choć katalog jego licznych manifestacji (na przykład z zakresu organizacji władzy) mógłby się stać przedmiotem obszernej analizy, w dalszej części artykułu skoncentruję uwagę na omówieniu właśnie tej dziedziny życia: najdotkliwiej narażonej na ingerencję wspólnoty, religii, wzorów, nakazów i zakazów narzucanych przez tradycję — ingerencję oznaczającą ograniczenie bądź zupełne stłamszenie wolności podmiotu.

Podjmując się próby rozpoznania genezy współczesnego rosyjskiego tradycjonalizmu kulturowego, na potrzeby niniejszego krótkiego szkicu ograniczyłem się do zbadania początków czasów radzieckich. Można by jednak wskazać na szerszy kontekst i opisać religijno-prawosławno-agrarne podłoże tradycjonalizmu wcześniejszych epok, co wymagałoby opracowania oddzielnego studium. Warto, jedynie sygnałnie, przytoczyć znamienne wypowiedź Georgija Fiedotowa: „Tradycjonalizm prawosławia jest rzeczą powszechnie znaną. Prawosławie jest przede wszystkim religią tradycji”²⁶. Powrócę jednak do czasów radzieckich: twierdzą, że właśnie wtedy nastąpiło pogłębienie archaicznego i sakralnego obrazu świata, mimo oficjalnej strategii zwalczania religii (pisząc o archaizmie, nawiązując do definicji Arnolda Toynbeego²⁷). W tym miejscu wypada wyjaśnić, że świat tradycjonalizmu wprawdzie zazwyczaj jest ufundowany na religii, ale z powodzeniem świat archaicznej totalności jest budowany bez niej. W monolocie tradycji nie mieszczą się wolność jednostki, odmiennosc, bunt czy artystyczna ekstrawagancja. Liczy się dobro wspólnoty, która zawłaszcza i unifikuje, normalizuje, zakazuje i wyklucza, jeśli artykulacja słowa poddanego tabuizacji mogłaby zburzyć jej wyobrażenie uniwersum. Probol-szewicka awangarda komunistyczna zwalczająca burżuazyjną zaściankowość, hipokryzję i tabuizację miała stosunkowo krótki i wątpliwy czas triumfu. W początkowym stadium swojej rewolty bolszewicy usiłowali zdekomponować dotychczasowe modele relacji intymnych, prymitywizując je chociażby w prostackiej, bolszewickiej metaforze „szklanki wody” (nowy człowiek radziecki miał zaspokajać pragnienie seksualne wedle swoich upodobań — wybierając dowolną szklankę z dowolną zawartością). Tolerowanie bezgranicznej wolności w obszarze kontaktów intymnych oznaczałoby jednak wyłączenie spod władzy bolszewików nader istotnej sfery życia obywateli — we wspólnocie totalnej seksualność musiała zatem zostać obłożona zakazami i nakazami oraz spętana tabu wywołującym poczucie wstydu.

Szczególnie symptomatyczny był pogląd samego Lenina na sferę seksualności. Wielokrotnie radził młodzieży, żeby zajmowała się sportem, przestrzegając dyscypliny, zamiast bawić się w „jakieś miłostki”. Z kolei popularyzowana przez lewicowych

²⁵ Zob. A.Г. Дугин, *Археомодерн...*, s. 70, 102.

²⁶ Г.П. Федотов, *Православие и историческая критика*, „Путь” 1932, nr 33, s. 3.

²⁷ Por. A.J. Toynbee, *Studium historii*, przeł. J. Marzęcki, Warszawa 2000, s. 438–439, 445.

kosmopolitów wizja wolności seksualnej („wolnej miłości”) budziła w nim wyjątkową podejrzliwość. Kiedy jego kochanka Inessa Armand postanowiła napisać broszurę na temat miłości, instytucji małżeństwa i rodziny, wysłała mu plan krótkiego dzieła, aby podzielić się z nim uwagami. Użyła w nim określenia „wolna miłość”. Lenin zalecał zdecydowanie wykreślenie „nieprzyzwoitych sformułowań”, które oceniał jako typowo burżuazyjne, a nie proletariackie²⁸. Manifestuje się w tym również hipokryzja: w świecie liberalnego nihilizmu nie ukrywano pragnienia zaspokajania swych pożądliwości, w państwie bolszewików oficjalnie seks nie był obecny, zdrady — owszem, lecz nie wolno było o nich mówić; panowała drobnomieszczańska pruderia okraszona językiem wulgarnego dowcipu na temat ludzkiej cielesności i seksualności²⁹. Zresztą hipokryzja przenika cały współczesny archeomodernizm — wyjaśnia Dugin, dodając, że wszechobecne kłamstwo nie pozwala społeczeństwu rosyjskiemu na uświadomienie sobie swej archaiczności³⁰.

W monolitycznym, tradycyjnym obrazie świata radzieckich komunistów nie było miejsca dla nienormatywnych („burżuazyjnych”, „dziwacznych”) zachowań seksualnych. Były one przez władze i społeczeństwo surowo karane — w czasach stalinowskich bestialsko upadlano „odmieńców” w hierarchii łagrowej. Krótco po rozpadzie ZSRR tolerancja nieco wzrosła, ale w ciągu ostatnich dwudziestu lat w kwestii obyczajowości, rozumienia intymności i płciowości Zachód ze Wschodem zaczął dzielić coraz większy dystans: pierwszy głosił potrzebę coraz odważniejszej emancypacji, drugi natomiast postrzegał te inicjatywy jako dowód postępującej zachodniej demoralizacji. Spór obydwu stron, co zasygnalizowałem we wstępie niniejszego artykułu, wydaje się beznadziejnie nierozstrzygalny: jedni twierdzą, że bronią *sacrum*, inni — że praw człowieka (wolności).

W świecie tradycyjnej wspólnotowości życie intymne musi pełnić funkcję „wyższą” — prokreacyjną. Reglamentowana niewielka porcja wolności człowieka kończy się tam, gdzie zaczynają się powinności wobec wspólnoty. Dlatego w rosyjskim ustawodawstwie z 2013 roku podkreślano *implicite* konieczność definiowania, jaki rodzaj kontaktu seksualnego jest zgodny z tradycją, a jaki nie³¹. Wszelkie „wynaturzenia” czy „dewiacje” znalazły się na celowniku państwa i społeczeństwa. Na posiedzeniu Klubu Władajskiego w 2013 roku Putin ostro krytykował Zachód za odrzucenie „tradycyjnej tożsamości płciowej”, zrównywanie „wiary w Boga z wiarą w szatana”³². Fanatyczny przywódca Czeczenii Ramzan Kadyrow poszedł o krok dalej: postanowił „oczyścić” rodzimą wspólnotę, wysyłając „szkodliwych odmieńców”

²⁸ Zob. В.И. Ленин, *Полное собрание сочинений. Письма август 1914 — октябрь 1917*, т. 49, Москва 1970, s. 51; por. К. Цеткин, *Из записной книжки*, [w:] К. Маркс, Ф. Энгельс, В.И. Ленин *о женском вопросе*, Москва 1978, s. 186.

²⁹ Por. V. Sandomirsky, *Sex in the Soviet Union*, „The Russian Review” 10, 1951, nr 3, s. 199–209.

³⁰ Zob. А.Г. Дугин, *Археомодерн...*, s. 71, 75.

³¹ Por. Федеральный закон от 29 июня 2013 г. N135-ФЗ, Rg.ru, 2.07.2013, <https://web.archive.org/web/20180403173954/https://rg.ru/2013/06/30/deti-site-dok.html> (dostęp: 15.01.2022).

³² Zob. Заседание международного дискуссионного клуба «Валдай», Kremlin.ru, 10.09.2013, <http://kremlin.ru/news/19243> (dostęp: 30.01.2022).

do obozów eksterminacji. Należy jednak odnotować, że Rosja nie jest bynajmniej ostoją prastarego, tradycyjnego stylu życia czy autentycznego ascetyzmu. Forsowna polityka prorodzinna nie zapobiegła depopulacji (pomijam zwiększenie liczby ludności po zajęciu Krymu) — do najniższego poziomu od ostatnich dwudziestu lat spadła liczba urodzeń, wzrasta też liczba rozwodów (z żoną rozstał się również Putin). Społeczeństwo jest schorowane i nadal trawione przez alkoholizm, średnia przeżywalność plasuje Rosję na poziomie państw rozwijających się. Liczba aborcji utrzymuje się na wysokim poziomie, a nakazy uczestnictwa w praktykach religijnych nie są bynajmniej surowo przestrzegane³³. Rosyjski internet pełen jest zaś agresywnych, wulgarnych reklam prymitywizujących ludzkie ciało.

Warto jeszcze raz zajrzeć retrospektywnie do czasów radzieckich, żeby zrozumieć, że tradycyjalny obraz świata obejmujący również kontrolę nad intymnością — i ograniczenie w ten sposób wolności — był utrwalany już przez komunistów. W tradycyjalistycznym uniwersum z powodzeniem może roztaczać się aura „świeckiego sacrum” organizującego życie wspólnoty i ingerującego w każdą, nawet najbardziej intymną, sferę życia. I nie jest do tego potrzebna oficjalna instancja religijna — język totalności bolszewików był pokrewny językowi fanatyków religijnych: różnica występowała jedynie w sposobie przedstawiania konkretnych symboli. Jednak predylekcja do metasymbolizowania, myślenia profetycznego, dychotomicznego, do maksymalizmu świadczyła o „religijnym zapleczu” komunizmu — z różnych perspektyw opisali to chociażby Mikołaj Bierdiajew, Karl Löwith czy w końcu Dugin³⁴. Według tego ostatniego bolszewicki archeomodernizm „nałożył” marksowski logos na rosyjski mesjanizm³⁵. Ponadto: „W Rosji przejęli racjonalny, marksowski model odczarowania świata, łącznie z dowodem na nieistnienie Boga i szybko przekształcili w narzędzie nowego czarowania”³⁶. Zaczarowano i stabuizowano również ludzką intymność.

Początkowo bolszewicy, powodowani chęcią zdetonowania nakazów religijnych i mentalności „burżuazyjnej”, dopuścili w prawodawstwie nieograniczoną liczbę rozwodów czy aborcję na życzenie. Jednak emancypacyjne projekty proponowane na przykład przez Aleksandrę Kołłontaj, głoszącą ideę wolności seksualnej, nowej wizji rodziny i macierzyństwa (kolektywnego), zostały uznane za niebezpieczne w okresie stalinowskim — Kołłontaj ograniczono prawo głoszenia poglądów i jedynie przymusowa misja dyplomatyczna uchroniła ją przed rozstrzelaniem³⁷. Bolszewicy dokonali nieoczekiwane „tradycyjnego zwrotu”, kwalifikując ideę wolności wiązania się z kimkolwiek jako manifestację rozwiązłości seksualnej typowej dla „kontrrewolucji”, „burżuazji”. Stopniowo utrudniali możliwość przeprowadzania rozwodów,

³³ Por. T. Karabchuk, K. Kumo, E. Selezneva, *Demography of Russia. From the Past to the Present*, London 2017, s. 85–110, 115–148, 155–180, 219–250.

³⁴ Dugin oznajmia, że jest starowierem i zadeklarowanym komunistyczno-faszystowskim bojownikiem o zbudowanie ideokratycznego państwa prawdy.

³⁵ А.Г. Дугин, *Археомодерн...*, s. 44.

³⁶ *Ibidem*, s. 22.

³⁷ Por. А. Коллонтай, *Семья и коммунистическое государство*, Харьков 1922.

a w roku 1945 znacząco ograniczyli przerywanie ciąży (na decyzję tę miała też wpływ powojenna depopulacja płci męskiej). Członkowie wielkiej wspólnoty komunistycznej mieli postępować zgodnie z określonymi wzorcami — nie było miejsca na jakiegokolwiek „dziwactwa” czy „kaprysy”. Język dotyczący życia intymnego obywateli uległ tabuizacji, stał się siermiężnie symboliczny, zawoalowany, pełen wstydu i zażenowania. Rosyjsko-amerykański badacz i myśliciel Pitirim Sorokin, zaciekły wróg komunizmu, w latach pięćdziesiątych doszedł do dość zaskakujących wniosków: „Dzisiaj Rosja radziecka ma znacznie bardziej monogamiczną, stabilną, wiktoriańską rodzinę i życie małżeńskie niż większość krajów Zachodu”³⁸. Jest to opinia nie tyle Sorokina-naukowca, ile myśliciela-stronnika tradycjonalizmu, krytykującego zachodni laicki świat liberalizmu i nihilizmu. Teoretycy tradycjonalizmu, odwołując się do opartej na tradycji hierarchizacji płci, wyznaczali kobietom określone zadania we wspólnocie. Nieposiadanie dzieci z wyboru było traktowane jako aberracja zbuntowanego umysłu wobec odwiecznego porządku.

W kwestii równouprawnienia płci wypada odnotować pewien stopień emancypacji w Kraju Rad i zwiększoną obecność kobiet w życiu publicznym³⁹. Jednak — co podkreśla badaczka Marcelline Hutton — występowało to głównie w pierwszych etapach budowania państwa komunistycznego. Później komunistki pełniły funkcje niższego szczebla, na czele państwa aż do rozpadu ZSRR stali mężczyźni. To było męskie imperium, w którym nawet żony wodzów pozostawały na ogół niewidoczne — podmiotowość małżonki dygnitarza zyskała dopiero Raisa Gorbaczowa. Hasła „kobiety na traktory, do fabryk, do rodzenia” (transfigurowane w instytucji matki-bohaterki) były chwytem socjotechnicznym i propagandowym, obliczonym na zniwelowanie problemu depopulacji mężczyzn. Poza tym mężczyźni nie przejmowali kobiecych obowiązków.

Z upływem lat państwo komunistyczne ukształtowało czy przywróciło „reakcyjne” wzorce kulturowe. Wszechobecną atmosferę tradycyjnego patriarchy zasiewającego niechęć do emancypacji nawet w umysłach kobiet odpowiednio podsumowała poetka-dysydentka Julia Wozniesińska — gdy brała udział w powstawaniu podziemnego almanachu „Kobieta i Rosja” oraz klubu i czasopisma kobiecego „Maria”, spotkała się z następującą reakcją: „Ukazanie się almanachu w samizdacie było niczym eksplozja. [...] w kręgach dysydenckich witany był głównie przez mężczyzn, kobiety natomiast patrzyły nań z niezrozumieniem i szyderstwem”⁴⁰. Był to rok 1979: feministki na Zachodzie tworzyły już trzecią falę emancypacyjną, a tymczasem — czytamy — „[...] nasze demokratki wypierały się swej kobiecości, przeobrażając się na obraz i podobieństwo nieugiętego mężczyzny rewolucjonisty”⁴¹. Wozniesińska nazywała ten brak samoświadomości emancypacyjnej paradoksem rewolucji — po kilkudziesięciu latach istnienia postępowego rzekomo państwa

³⁸ П. А. Сорокин, *Американская сексуальная революция*, Москва 2006, s. 98.

³⁹ Por. M. Hutton, *Resilient Russian Women in the 1920s and 1930s*, Lincoln 2015, s. 25–49.

⁴⁰ Ю. Вознесенская, *Женское движение в России*, „Посев” 1981, nr 4, s. 41.

⁴¹ *Ibidem*.

radzieckiego, w którego narodzinach wielu widziało szansę na dekompozycję burżuazyjnej mentalności, powróciło widmo beznadziejnego stanu nierówności. Zresztą same uczestniczki kolektywu skupione wokół almanachu „Kobieta i Rosja” na ogół nie nazywały siebie feministkami i z ogromną rezerwą odnosiły się do antyreligijnych feministek zachodnich. Dysydentki radzieckie wyraźnie utożsamiały się bowiem z tradycją chrześcijańską⁴². Trzeba też odnotować, że ekscentryczni, tradycyjnie dysydenci lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych (twórcą grupy był poeta Jewgienij Gołowin, przyłączyli się doń poeta Jurij Stefanow, islamski działacz społeczny Gejdar Dżemal, pisarz Jurij Mamlejew, a także Aleksander Dugin), potępiający postmodernizm i rewolucje obyczajowe, propagowali powrót do patriarchy. W momencie rozpadu ZSRR feminizm i kwestie kobiecej seksualności w oficjalnym dyskursie nadal pozostawały niewidzialne, a bycie feministką wymagało heroizmu⁴³. Rosyjska badaczka Anna Tiomkina napisała w roku 1995, że przed feminizmem w świecie postradzieckim stoi znacznie trudniejsze zadanie niż w przypadku zachodniego ruchu emancypacyjnego. Ostrzegła, że pogarda dla tolerancji i rozszerzania sfery wolności podmiotu jeszcze bardziej znieczuli na okrucieństwo wojen prowadzonych przez Rosję⁴⁴. Od roku 2000 kobiety nie tylko nie mogą pełnić służby w siłach zbrojnych, lecz także objęte są zakazem wykonywania określonych zawodów (zakazy utrzymano na mocy postanowień rosyjskiego ministra pracy z lat 2017 i 2019)⁴⁵. W dzisiejszej Rosji feminizm w dyskursie publicznym jest przedstawiany jako obca, wywrotowa, demoralizująca, „zaimportowana ideologia”. Bardzo mocno napiętnowuje się prowokacyjne performance (Pussy Riot). Jednocześnie toleruje się skrajnie seksistowskie przekazy medialne, a rosyjski internet pełen jest wulgarnych, niemal pornograficznych wizerunków kobiet⁴⁶.

Rozpad ZSRR, będący w oczach Putina wielką tragedią i katastrofą⁴⁷, znacząco wyprzedził przemiany kulturowe: dlatego festiwal wolności lat 1989–1991 okazał się krótki i zakończył brutalnym jej zawłaszczeniem (Dugin: „Rosja XXI wieku to bez wątpienia archeomodernizm”⁴⁸), choć w oczach patriarchy Cyryla to Rosja pozostaje dzisiaj liderką świata wolności⁴⁹. Po dawnym, postępowym rzekomo imperium,

⁴² Por. *ibidem*, s. 42–43.

⁴³ Zob. Е. Стишова, *Секса у нас нет!*, „Искусство кино” 1991, nr 6, s. 4.

⁴⁴ Zob. А.А. Темкина, *Феминизм: Запад и Россия*, „Преображение. Русский феминистический журнал” 1995, nr 3, s. 16–17; por. Г.Г. Силласте, *Эволюция духовных ценностей россиянок в новой социокультурной ситуации*, „Социологические исследования” 1995, nr 10, s. 88–95.

⁴⁵ Por. <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102095194&backlink=1&nd=102064692&rdk=0> (dostęp: 20.02.2022).

⁴⁶ Por. И.И Юкина, *Русский феминизм как вызов современности*, Санкт-Петербург 2007.

⁴⁷ Por. wypowiedź z 25 kwietnia 2005 roku: *Послание Федеральному Собранию Российской Федерации*, Kremlin.ru, 25.04.2005, http://kremmlin.ru/appears/2005/04/25/1223_type63372type63374type82634_87049.shtml (dostęp: 10.02.2022).

⁴⁸ А.Г. Дугин, *Археомодерн...*, s. 79.

⁴⁹ Zob.: *Интервью Святейшего Патриарха Кирилла Б.В. Корчевникову к 75-летию со дня рождения*, Patriarchia.ru, 20.11.2021, <http://www.patriarchia.ru/db/text/5863267.html> (dostęp: 6.02.2022).

ielkim eksperymencie emancypacyjnym opartym na myśli zachodniej (marksizm) pozostał kraj tradycjonalistyczny rażąco ograniczający wolność, pozbawiony — jak pisał Dugin — podmiotów, osieracający mentalnie miliony nieszczęśliwych ludzi⁵⁰, pozostawiający ich w atmosferze sentymentalnego pragnienia przywrócenia stanu z przeszłości. Tradycjonalny obraz świata zaoferował prosty podział na dobro i zło, naiwną idealizację, mityzację, kult siły i supremację wspólnoty — te atrybuty były jak gdyby obecne, można było ich wręcz „dotknąć”, trudno było natomiast uchwycić mgliste, abstrakcyjne pojęcie wolności podmiotu.

Bibliografia

- Adorno T.W., *On tradition*, „Telos” 1992, nr 94, s. 75–81.
- Corey R., *The Reactionary Mind. Conservatism from Edmund Burke to Sarah Palin*, Oxford 2011.
- Evola J., *Teoria dell' Individuoassoluto*, Roma 1998.
- Hutton M., *Resilient Russian Women in the 1920s and 1930s*, Lincoln 2015.
- Jedliński M., *Ku przeszłości! René Guénon, Julius Evola i nurty tradycjonalizmu. Studium z filozofii kultury*, Poznań 2019.
- Jedliński M., Witczak K., *Obcości. Szkice z filozofii i literatury*, Bydgoszcz 2017.
- Karabchuk T., Kumo K., Selezneva E., *Demography of Russia. From the Past to the Present*, London 2017.
- Landmann M., *Fundamental-Anthropologie*, Bonn 1979.
- Laurelle M., *Conservatism as the Kremlin's new toolkit: An ideology at the lowest cost*, „Russian Analytical Digest” 2013, nr 138, s. 2–4.
- Sandomirsky V., *Sex in the Soviet Union*, „The Russian Review” 10, 1951, nr 3, s. 199–209.
- Toynbee A., *Studium historii*, przeł. J. Marzęcki, Warszawa 2000.
- Вознесенская Ю., *Женское движение в России*, „Посев” 1981, nr 4, s. 41–44.
- Гудков Л.Д., *Ресурсы путинского «консерватизма»*, Polit.ru, 31.01.2016, <https://polit.ru/article/2016/01/31/conservatism/>.
- Дугин А.Г., *Археомодерн*, Москва 2011.
- Идеи. Лидеры. Действия: в 3 т.*, Москва 2006.
- Интервью Святейшего Патриарха Кирилла Б.В. Корчевникову к 75-летию со дня рождения*, Patriarchia.ru, 20.11.2021, <http://www.patriarchia.ru/db/text/5863267.html>.
- Коллонтай А., *Семья и коммунистическое государство*, Харьков 1922.
- Ленин В.И., *Полное собрание сочинений. Письма август 1914 — октябрь 1917*, t. 49, Москва 1970.
- Михалков Н.С., *Право и Правда. Манифест просвещенного консерватизма*, Москва 2017.
- Общественное мнение — 2014*, Левада-Центр, Москва 2015.
- Послание Федеральному Собранию Российской Федерации*, Kremlin.ru, 25.04.2005, http://kremlin.ru/appears/2005/04/25/1223_type63372type63374type82634_87049.shtml.
- Программа Коммунистической партии Советского Союза*, Москва 1961.
- Путин В.В., *Выступление на XVIII сессии Валдайского клуба 21 октября 2021 г.*, Kremlin.ru, 21.10.2021, <http://kremlin.ru/events/president/news/66975>.
- Путин В.В., *Россия на рубеже тысячелетий*, „Независимая газета”, 30.12.1999, https://www.ng.ru/politics/1999-12-30/4_millennium.html.
- Сорокин П.А., *Американская сексуальная революция*, Москва 2006.
- СТИШОВА Е., *Секса у нас нет!*, „Искусство кино” 1991, nr 6, s. 3–4.

⁵⁰ Por. А.Г. Дугин, *Археомодерн...*, s. 49.

- Силласте Г., *Эволюция духовных ценностей россиянок в новой социокультурной ситуации*, „Социологические исследования” 1995, nr 10, s. 88–95.
- Темкина А.А., *Феминизм: Запад и Россия*, „Преображение. Русский феминистический журнал” 1995, nr 3, s. 5–17.
- Федеральный закон от 29 июня 2013 г. N135–ФЗ, Rg.ru, 2.07.2013, <https://web.archive.org/web/20180403173954/https://rg.ru/2013/06/30/deti-site-dok.html>.
- Федотов Г.П., *Православие и историческая критика*, „Путь” 1932, nr 33, s. 3–17.
- Цеткин К., *Из записной книжки*, [w:] К. Маркс, Ф. Энгельс, В.И. Ленин о женском вопросе, Москва 1978.
- Юкина И., *Русский феминизм как вызов современности*, Санкт-Петербург 2007.